

بررسی نقش شهرهای کوچک در توسعه فضایی منطقه‌ای (نمونه موردی شهر دهگلان)

تاریخ دریافت مقاله: ۹۵/۰۵/۳

تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۹۵/۱۱/۱۵

محسن قادرمزی (کارشناسی ارشد، گروه مهندسی شهرسازی، واحد همدان، دانشگاه آزاد اسلامی، همدان، ایران)
محمد رحمانی* (استادیار گروه برنامه‌ریزی شهری، واحد همدان، دانشگاه آزاد اسلامی، همدان، ایران)

چکیده

شهرهای کوچک با پذیرش بخشی از سرمایه‌ها و عوامل تولید می‌توانند عامل جذب جمعیت و نهایتاً کمک به برقراری تعادلی در منطقه خود شوند تا معضلات شهری را که ریشه در روستاها دارند کاهش دهند. برای دستیابی به توزیع متوازن و عادلانه، جمعیت، سرمایه، امکانات، تسهیلات و همچنین فعالیت‌های اقتصادی در سطح ملی و منطقه‌ای شهرهای کوچک بویژه شهرهایی که موقعیت استقرار آنها در شبکه سکونتگاهها به عنوان عامل واسط میان کانون‌های شهری و روستایی عمل می‌نمایند مورد توجه قرار گرفت. در واقع هدف پژوهش بررسی نقش شهرهای کوچک در توسعه فضایی منطقه‌ای است رویکرد حاکم بر این تحقیق روش توصیفی-تحلیلی می‌باشد. برای جمع‌آوری آمار و اطلاعات مورد نیاز از روش‌های کتابخانه‌ای و بررسی متون و آمارنامه‌ها و نتایج تفصیلی سرشماری‌های استفاده گردیده است. برای تجزیه و تحلیل تحولات جمعیت شهرستان‌ها، نقاط شهری و روستایی از نرم افزارهای Spss و Excel بهره برده شده است تا تحولات جمعیت طی سال‌های فوق مشخص شود. سپس تحولات شبکه شهری و نظام سلسله مراتبی آن، طی سه دوره سرشماری بررسی شده است. در این مطالعه از روش‌ها و مدل‌هایی مرتبط از قبیل رتبه اندازه، ضریب کشش پذیری، مدل ژرژشابو و بورژوگاریه، شاخص مرکزیت، شاخص نخست شهری استفاده گردید. نتایج مدل فوق نشان داد که شهر دهگلان در بخش‌های کشاورزی و صنعت به ترتیب با ۱,۶۷ و ۱,۱۷ دارای اقتصاد پایه و در بخش خدمات دارای اقتصاد غیر می‌باشد. این مسأله با توجه به نقش مرکزیت شهر دهگلان در سطح شهرستان نشان دهنده ضعف این بخش در اقتصاد پایه شهر دهگلان می‌باشد با توجه به تفسیر مدل ضریب مکان مشخص شد که شهر دهگلان در این تأمین خدمات و امکانات محدوده شهرستان در وضعیت مناسبی قرار ندارد.

واژه‌های کلیدی: توسعه، توسعه منطقه‌ای، نقش شهرها، شهرهای کوچک، دهگلان.

* نویسنده رابط: mohammad.rahmani@gmail.com

۱. بیان مسأله

در دیدگاه‌های تبیین کننده‌ی فرایند توسعه منطقه‌ای، موضوع توازن در توسعه و آرایش متعادل فعالیت‌ها در فضا، از اهمیت خاصی برخوردار است. در بحث تمرکز زدایی یکی از پایه‌ای‌ترین مباحثی که مطرح شده، لزوم نگرش به بخش‌های میانی سلسله مراتب سکونتگاه‌هاست که در این میان شهرهای متوسط، نیازمند توجه ویژه‌ای هستند (حاتمی نژاد و همکاران، ۴: ۱۳۹۰). پیدایش شهرهای پر جمعیت به شکل‌گیری پدیده نخست شهری^۱ منجر شده که این امر عدم تعادل در کل نظام شهری را موجب گردیده و نوعی سلسله مراتبی شهری غیرعادی را به وجود آورده است (ضرابی و موسوی، ۱۳۸۸: ۲). از این رو برای دستیابی به ایجاد تعادل فضایی منطقی‌تر سکونتگاه‌ها، شهرهای کوچک (Bajrachary, 1995: 27) به ویژه شهرهایی که موقعیت استقرار آنها در شبکه شهری سکونتگاه‌ها به عنوان عامل و واسط میان کانونهای شهری و روستایی عمل نمایند، مورد توجه اندیشمندان قرار گرفت (Egziabhar, 2004: 6) همچنین مرکز توسعه منطقه‌ای سازمان ملل متحد اعتبار شهرهای کوچک و میانی در کشورهای در حال توسعه را بیشتر در گرو سیاستهای توسعه شامل پخش و توزیع جمعیت و برنامه‌های سیاستگذاری در زیرساخت‌های نقاط پیرامونی کلانشهر می‌داند (UNCHC, 2009: 25) در بعد اشتغال نیز شهرهای کوچک می‌تواند قسمتی از نیروی کار را که به کشاورزی نمی‌پردازند به خود جذب و مانع مهاجرت شوند (Longe, 2011: 1094) در ایران نیم قرن اخیر، توسعه سرمایه داری در چارچوب اقتصاد متکی به نفت سبب رکود بخش کشاورزی و رشد شهری گردید (نظریان، ۱۳۹۰: ۱۵۱). حاصل این پوشش، از میان رفتن نقش شهرهای کوچک و پیدایش نوعی شبکه شهری است که به آن شبکه شهری زنجیره‌ای می‌گویند (حسامیان و دیگران، ۱۳۸۲: ۱۲۷). در این نوع شبکه شهری، شهرهای بزرگ، اکثر فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی و مراکز تصمیم‌گیری را در خود جای داده و تمرکزهای منطقه‌ای و انباشتگی شهری را به وجود آورده‌اند که به الگوی توسعه فضایی "مرکز - پیرامون"^۲ منجر شده است. بروز وضعیت فوق برای کشورهای جهان به ویژه کشورهای در حال توسعه مشکلات و مسائل عدیده‌ای را به وجود آورده است. برای دستیابی به توزیع متوازن و عادلانه، جمعیت، سرمایه، امکانات، تسهیلات و همچنین فعالیت‌های اقتصادی در سطح ملی و منطقه‌ای شهرهای کوچک بویژه شهرهایی که موقعیت استقرار آنها در شبکه سکونتگاه‌ها به عنوان عامل واسط میان کانون‌های شهری و روستایی عمل می‌نمایند، مورد توجه اندیشمندان قرار گرفت (نوری و

^۱. Primate City

^۲. Core-Periphery

همکاران، ۱۳۸۸: ۳). زیرا شهرهای کوچک با ایجاد فرصت‌های شغلی غیر زراعی و ارائه خدمات مورد نیاز روستائیان، در کاهش مهاجرت به شهرهای بزرگ نقش مؤثری ایفا نموده و زمینه توزیع متعادل جمعیت، سرمایه و امکانات را فراهم می‌آورند (توانا و همکاران، ۱۳۸۶: ۲). تولید اقلام تجاری استاندارد شده گرایش به تمرکز در شهرهای کوچک و میانی دارند (Henderson, 1977: 602-588) اقتصاد این شهرها در کشورهای در حال رشد بایستی از طریق سرمایه‌گذاری‌هایی که توسعه بازرگانی و صنعتی را حمایت می‌کنند، تشویق و تقویت شود (Rondinelli, 1983: 81-63). تقویت شهرهای متوسط و پیوندهای آنان با شهرهای کوچک‌تر و شهرک‌ها، می‌تواند موجب توسعه‌ی متعادل از پایین به بالا شود (Rondinelli, 1983: 22) و (Hackenberg, 1982: 186-140) نقطه شروع بحث توسعه شهرهای کوچک از بروز بحران‌های شهرنشینی در سال‌های بعد از ۱۹۶۰ می‌باشد. در این دوره شهرهای بزرگ با شتاب بیشتری رشد می‌کنند و سیاستی که می‌توانست از این تمرکزگرایی جلوگیری کند، عدم تمرکز مکانی و حمایت از مراکز شهری کوچک و متوسط بوده است (روستایی و باقری، ۱۳۸۹: ۶). در کشور ما متأسفانه در سالیان دراز و متوالی به نقش شهرهای کوچک توجه نشده است و تحقیقات بیشتر در رابطه با شهرهای بزرگ و تا حدودی میانی انجام شده است که همین مسأله باعث شده که مشکلات تشدید شده و رفع این مشکلات روز به روز سخت‌تر شود. نتایج سرشماری‌ها نشان می‌دهد که افزایش جمعیت شهری عمدتاً مربوط به شهرهای بزرگ و مرکز استان‌ها بوده است و شهرهای کوچک و روستاها توسعه چندانی نداشته است و روند مهاجرت‌ها از این مراکز به سمت شهرهای بزرگ‌تر بوده است. یکی از دلایل ناشی از شهرنشینی و شهرگرایی کم‌توجهی یا بی‌توجهی به آثار فضایی و عدم ارتباط توزیع سرمایه‌گذاری و تخصیص منابع با عامل مکان و فضا از یک طرف و توزیع منابع بصورت بخشی از طرف دیگر، موجب بروز آثار فضایی ناخواسته شده که از آن جمله می‌توان به عدم تعادل در توزیع امکانات و نابرابری‌های درآمدی بین مناطق اشاره کرد (Renaud, 1981). بر طبق مطالعات انجام شده، توزیع ناموزون جمعیت در فضا بشدت متأثر از توزیع ناموزون امکانات و فعالیت‌ها و سرمایه‌گذاری‌هاست. توزیع نامتعادل فعالیت‌ها در سطح سرزمین که بعضاً به دلیل سیاست‌های ارادی دولت در قبل و بعد از انقلاب و بعضاً ناشی از عدم تعادل قابلیت‌های طبیعی است و فعالیت‌ها را به خود مشغول کرده است. در تحقیق حاضر شهر دهگلان به عنوان یکی از شهرهای کوچک استان کردستان و مرکز شهرستان دهگلان به عنوان قلمرو تحقیق انتخاب گردیده است. شهرستان دهگلان از شمال به شهرستان‌های بیجار و دیواندره، از شرق به بخش مرکزی قروه، از جنوب به شهرستان کامیاران و سنقر کلیایی و از غرب به شهرستان سنندج

محدود شده است. بر اساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰ جمعیت این شهرستان برابر ۶۲۸۵۹ نفر می‌باشد که از این میزان ۲۳۰۷۴ نفر (۳۶٫۷۱ درصد) ساکن نقاط شهری و ۳۹۷۸۵ نفر (۶۳٫۲۹ درصد) ساکن نقاط روستایی می‌باشند. این شهرستان دارای دو نقطه شهری هگلان و بلبان آباد و ۱۱۹ روستای دارای سکنه می‌باشد. شهرستان دهگلان از نظر کشاورزی از وضعیت مطلوبی برخوردار می‌باشد و یکی از قطب‌های اصلی تولید محصولات زراعی و باغی در استان و حتی سطح منطقه به حساب می‌آید. شهر دهگلان به عنوان مرکز شهرستان دهگلان و با توجه به موقعیت جغرافیایی مناسب خود می‌تواند بخش عمده‌ای از نیازهای ساکنین روستاهای پیرامونی را بر آورده کند. این شهر می‌تواند در جذب مهاجران روستایی بسیار تأثیرگذار باشد و مانع از این مهاجرت‌ها به دیگر شهرهای استان و یا منطقه باشد. بنابراین در تحقیق حاضر سعی بر این است تا نقش و جایگاه شهر کوچک دهگلان در تعال بخشی و ساماندهی فضایی جمعیت در سطح شهرستان و استان مورد بررسی قرار گیرد و همچنین راهکارهایی برای ایجاد تعادل و توسعه منطقه‌ای در سطح شهرستان دهگلان ارائه گردد.

۲. فرضیات تحقیق

- ۱- هدایت جریان‌های مهاجرت به مراکزی غیر از شهرهای بزرگ یکی از عملکردهای شهرهای کوچک است.
- ۲- دهگلان از جمله شهرهایی است که به عنوان یک نقطه شهری می‌تواند نقش کلیدی و خدمات رسانی در تمامی ابعاد اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی، روستاها و دیگر شهرهای کوچک پیرامون خود را به عهده بگیرد.

۳. پیشینه تحقیق

ایده و موضوع مطالعه و بررسی شهرها یا نقاط شهری کوچک در دنیای تحقیقات علمی، شاید اولین بار با کار جانسون (۱۹۷۰) و بحث مرکز توسعه روستایی فانل (۱۹۷۶) آغاز و مطرح گردید که جدیدترین موضوع در کار برنامه‌ریزی توسعه فضایی و منطقه‌ای بود. بدون شک، از پایبندترین طرفداران این دیدگاه، دنیس راندینلی است. کار او با همکاری رودل (۱۹۷۸) و نوشته‌اش تحت عنوان "شهرهای درجه دوم در کشورهای در حال توسعه"، بحث عمیق و پرتوانی راجع به موضوع فراهم آورد (فنی، ۱۳۷۵: ۱۰). راهبرد توسعه شهرهای کوچک از دهه ۱۹۷۰ به منظور ایجاد نظام سکونتگاهی متناسب و یکپارچه و الگوی عادلانه‌تر اقتصادی و اجتماعی مورد توجه قرار گرفت. این راهبرد از آغاز دهه ۱۹۸۰ مورد توجه بیشتری واقع شد. به گونه‌ای که در کنفرانس‌های بین‌المللی جمعیت و آینده مناطق شهری در شهر رم (رضوانی و دیگران، ۱۳۸۹: ۳۶) و دومین کنفرانس سازمان ملل درباره سکونتگاه‌های انسانی (هابیتت دو) بر این راهبرد

تأکید شد (سیف الهی و یگران، ۱۳۸۷: ۸۰) شکویی (۱۳۷۳) روابط شهر و روستا و فرصت‌های اشتغال در شهرها و نقش شهرهای کوچک در روابط شهر و روستا مطالعه کرده و همچنین به مطالعه نقش شهرهای کوچک در توسعه روستایی و ملاکهای لازم در انتخاب شهرهای کوچک در روابط شهر و روستا را مورد بررسی و مطالعه قرار داده است. نظریان (۱۳۷۵) ساختار نظام شهری در ایران و در استان زنجان را بررسی و تبیین کرده است. و همچنین جایگاه شهرهای کوچک، رشد و توسعه آنها را در ایران و در استان زنجان مطالعه کرده و در نهایت به تبیین جایگاه شهرهای کوچک در سطوح ملی، منطقه‌ای و محلی پرداخته است. فنی (۱۳۷۸) در پژوهشی به بررسی «کارکرد شهرهای کوچک در استان خوزستان» می‌پردازد. در این مقاله سه شهر رامهرمز، شادگان و شوش مورد بررسی قرار می‌گیرد و به وضعیت کشاورزی، صنعت و خدمات و تغییرات ضریب مکانی آنها پرداخته می‌شود. نگارنده مقاله به این نتیجه می‌رسد که این شهرها از قابلیت‌ها و توانمندی‌های بالقوه و بالفعل زیادی جهت برنامه‌ریزی برخوردارند و می‌توانند تأثیرات مثبتی از لحاظ اقتصادی، اجتماعی، فضایی در سطح منطقه باشند. رستمی (۱۳۸۰) در پایان نامه خود در مقطع کارشناسی ارشد تحت عنوان «بررسی عملکرد منطقه‌ای شهرهای کوچک با استفاده از روش تحلیل شبکه» پرداخت. نمونه موردی این مطالعه شهر دارخوین در استان خوزستان بود. در پایان این پژوهش، پژوهشگر به این نتیجه رسید که شهر دارخوین ناگزیر از ارتباط با منطقه حوزه نفوذ خود است، که بیش از ۱۲۰۰۰ هزار نفر جمعیت دارد و به علاوه باید پاسخگوی نیازهای جمعیتی خود نیز باشد. اصغر ضرابی (۱۳۸۸) در مقاله‌ای تحت عنوان بررسی کارکرد شهرهای کوچک در نظام شهری و توسعه منطقه‌ای (مطالعه موردی: استان یزد) را مورد مطالعه قرار داد. برابر بررسی صورت گرفته استان یزد دارای پنج شهر کوچک (۵۰-۲۵ هزار نفر جمعیت) به نام‌های اردکان، میبد، بافق، مهریز و طبس است که حدود ۲۶ درصد از جمعیت شهری استان را شامل می‌شوند. و نتایج صورت گرفته از طریق مدل اندازه - مرتبه شهری، در سال ۱۳۸۵، شیب خط قانون اندازه - مرتبه شهری از ۱/۶۵۲ - با احتساب شهرهای کوچک به ۱/۷۴۵ - بدون احتساب آنها افزایش می‌یابد. به لحاظ اقتصادی بخش صنعت و خدمات در اکثر شهرهای کوچک به عنوان بخش پایه‌ای است. مهدی خداداد (۱۳۹۳) در مقاله‌ای تحت عنوان نقش شهرهای کوچک در برنامه‌ریزی توسعه منطقه‌ای (موردی: استان گلستان) را مورد بررسی قرار داد و نتایج به دست آمده نشان دهنده ضریب کشش پذیری جمعیتی بیشتر شهرهای علی‌آباد، آق‌قلا و کردکوی نسبت به سایر شهرهای کوچک استان گلستان می‌باشد. همچنین نتایج به دست آمده از مدل آنتروپی نشان می‌دهد که شهرهای کوچک در محدوده مورد مطالعه باعث تعادل جمعیتی در منطقه گرگان شده است. در نهایت

نتایج حاصل از رگرسیون چند متغیره نشان دهنده سیر نزولی بخش کشاورزی و سیر صعودی بخش خدمات در شهرهای کوچک می‌باشد. روستایی شهریور (۱۳۸۹) مقاله‌ای تحت عنوان بررسی عملکرد شهرهای کوچک در توسعه منطقه‌ای (مطالعه موردی: بخش مرکزی شهرستان رزن) و نتیجه حاصل شده نشان داد که هر چند شهر رزن از نظر شاخص‌های توسعه شهری و تنوع کارکردهای شهری توسعه یافته و موجب تراوش این توسعه به کل منطقه شده و روابط جدید و پایداری بین سکونتگاه‌های منطقه به وجود آورده و نیز باعث سازماندهی فضایی منطقه مورد مطالعه شده است، با وجود این با نقصان و تنگناهایی روبه رو بوده است و برای رسیدن به یک وضعیت مطلوب و مناسب که تمامی نقاط سکونتگاهی منطقه به اندازه برابری از تراوشات توسعه شهر بهره‌مند شوند فاصله زیادی وجود دارد. در این راستا علاوه بر نقش محلی (درون شهری) باید به نقش منطقه‌ای شهر نیز توجه گردد. تا شهر بتواند علاوه بر ارائه خدمات و امکانات به ساکنان خود در مقیاس منطقه‌ای و سطوح بالاتر نیز موفق عمل نماید. از این حیث ساختار شهری و منطقه‌ای باید به صورت سیستمی یکسان، توسعه یابد تا شهر رزن در ارائه مطلوب خدمات و امکانات به حوزه نفوذ خود و در نهایت رسیدن به توسعه منطقه‌ای بهتر عمل نماید. کتایون بهارلویی (۱۳۹۴)، در مقاله‌ای تحت عنوان جایگاه شهرهای کوچک در سلسله مراتب شهری (مطالعه‌ی موردی: استان اصفهان) مطابق بررسی‌های صورت گرفته از طریق مدل اندازه - رتبه شهری شیب خط، همچنین ضریب آنتروپی، عدم تعادل و گسیختگی در نظام شهری استان اصفهان مورد تأیید قرار می‌گیرد. محاسبه‌ی ضریب کشش پذیری بیانگر این است که سه شهر کوچک منتخب در دوره‌های اخیر روند افزایشی ضریب را دارند. با بررسی از طریق ضریب $L.Q$ به لحاظ کارکرد اقتصادی، نقش غالب شهرهای کوچک کشاورزی و خدمات بوده است، در حالی که نقش اقتصادی شهرهای متوسط و بزرگ مورد مطالعه در بخش صنعت و خدمات می‌باشد. در نتیجه آنچه که عملکرد شهرهای کوچک را در نظام شهری و توسعه‌ی منطقه‌ای کم رنگ نموده است، فقدان شهرهای میانی (۲۵۰ تا ۵۰۰ هزار نفر) در سلسله مراتب شهری و تمرکز شدید امکانات خدمات در شهر اصفهان بوده است. رسول وظیفه شناس (۱۳۹۵)، در مقاله خود نقش شهر بناب در توسعه اقتصاد پایدار منطقه‌ای با رویکرد مدل‌های اقتصادی - جمعیتی با استفاده از مدل‌های ضریب مکانی، روش کشش‌پذیری، روش ترسیمی طولی ایزارد، روش ژرژشاپو و تونی گارنیه انجام شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که بناب در بخش خدمات و کشاورزی خودکفا می‌باشد و نرخ اشتغال واقعی ۹۳/۴۴ درصد و نقش غالب شهر چندنقشی است. بر اساس مدل ایزارد بخش صنعت و خدمات در سطح ملی وضعیت نسبتاً مطلوبی دارند.

۴. معرفی محدوده مورد مطالعه

استان کردستان با مساحت ۲۸،۲۰۳ کیلومتر در غرب ایران مجاور کشور عراق بین ۳۴ درجه و ۴۴ دقیقه تا ۳۶ درجه و ۳۰ دقیقه عرض شمالی و ۴۵ درجه و ۳۱ دقیقه تا ۴۸ درجه و ۱۶ دقیقه طول شرقی از نصف النهار گرینویچ قرار دارد که این مساحت ۱۰۷ درصد از مساحت کل کشور را شامل می‌شود و از نظر وسعت رتبه ۱۶ را در کشور دارا است. و از شمال به استانهای آذربایجان غربی و قسمتی از زنجان و از جنوب به استان کرمانشاه و از شرق به استان همدان و قسمتی دیگر از استان زنجان و از غرب به کشور عراق محدود می‌باشد، منطقه مورد مطالعه شهرستان دهگلان در استان کردستان با مساحت کلی ۲۰۵۰ در بین ۳۵ درجه و ۱ دقیقه تا ۳۵ درجه و ۳۹ دقیقه عرض شمالی نسبت به خط استوا و ۴۷ درجه و ۷ دقیقه تا ۴۷ درجه ۳۶ دقیقه طول شرقی نسبت به نصف النهار گرینویچ و در ارتفاع ۱۸۲۰ متری از سطح دریا قرار گرفته است.

شکل ۱. موقعیت جغرافیایی منطقه مورد مطالعه

۵. روش تحقیق

رویکرد حاکم بر این تحقیق روش توصیفی- تحلیلی می‌باشد، از آن جهت توصیفی است که از طریق جستجوی اطلاعات در پایگاه‌های اطلاعاتی، مشاهده و برداشت‌های میدانی اقدام به جمع آوری اطلاعات می‌کند و از آن جهت تحلیلی است که پس از به دست آوردن اطلاعات مورد نیاز آنها را جمع‌بندی، طبقه‌بندی و مورد تجزیه و تحلیل و ارزیابی قرار می‌دهد. برای جمع‌آوری آمار و اطلاعات مورد نیاز از روش‌های کتابخانه‌ای و بررسی متون و آمارنامه‌ها و نتایج تفصیلی سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن سال‌های ۱۳۹۰-۱۳۷۵ استفاده گردیده است. برای تجزیه و تحلیل تحولات جمعیت شهرستان‌ها، نقاط شهری و روستایی از نرم افزارهای

Excel و Spss بهره برده شده است. تا تحولات جمعیت طی سال‌های فوق مشخص شود. سپس تحولات شبکه شهری و نظام سلسله مراتبی آن، طی سه دوره سرشماری بررسی شده است. در این مطالعه از روش‌ها و مدل‌هایی مرتبط از قبیل رتبه اندازه، ضریب کشش پذیری، مدل ژرژشابو و بورژوگاریه، شاخص مرکزیت، شاخص نخست شهری و... که کاربرد زیادی در مطالعات منطقه‌ای دارند استفاده گردید.

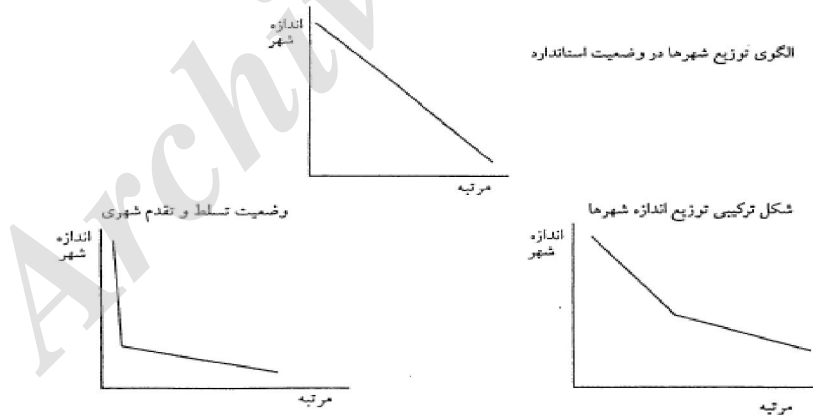
۶. دیدگاه‌های نظری

در چارچوب تفکر سیستمی، می‌توان سیستم‌های شهری را مجموعه‌ای نظام یافته از شهرها قلمداد نمود که به مانند حلقه‌های زنجیر به هم پیوسته و دارای ارتباط متقابل با یکدیگر و حوزه‌های روستایی بوده است (شیخ الاسلامی، ۱۳۸۵: ۳۶). در سال‌های اخیر با رشد سریع شهرهای بزرگ کشورهای در حال توسعه، ظهور مسائل مربوط به کمبود واحدهای مسکونی و بالا رفتن میزان بیکاری، عده‌ای از محققان پیشنهاد کرده‌اند، برنامه‌ریزی توسعه بر اساس تأکید بر پویایی شهرهای کوچک تهیه شود، زیرا به دلیل وجود امکانات شغلی، تعلیم و تربیت و دیگر نیازهای اساسی، شهرهای کوچک در امر توسعه معتقدند در صورت تأمین این قبیل نیازها در شهرهای کوچک مسی‌جرتی تغییر یافته و به جای شهرهای بزرگ، شهرهای کوچک مقصد نهایی مهاجران روستایی خواهد بود (شکوهی، ۱۳۷۳: ۴۱۳). برخی مطالعات بر روی شهرهای کوچک نشان انگیزه مهاجرت دو عامل درآمد و اشتغال است (camlin.56:2009). همچنین کمبود زمینه‌های مالی و سرمایه‌گذاری در شهرهای کوچک از جمله عواملی است که بر روی مهاجرت تأثیرگذار می‌باشد (Bradán.2010:89). برخی صاحب‌نظران نیز مهاجرت از شهرهای کوچک را در کشورهای کم‌تر توسعه یافته مهم تلقی می‌نمایند و علت مهاجرت را نابرابری بین سطوح شهرهای بزرگ و کوچک می‌دانند (Todarn.2014.42). توزیع اندازه شهرها هم به لحاظ فضایی و هم در طول زمان در کشورهای مختلف مورد بررسی و مطالعه قرار گرفته است اما می‌توان به دو مورد اشاره کرد. که ظاهراً بیش از سایر نتایج تکرار شده است. نخست اینکه غالباً قانده رتبه اندازه در کشورهایی دارای اقتصاد متعادل و یا پدیده نخست شهری بیشتر در کشورهای در حال توسعه مشاهده می‌شود. نکته دوم این است که درجه تسلط تک شهری در طول زمان کاهش می‌یابد. هنگامی که اقتصاد توسعه یابد، توزیع جمعیت در بین مراکز شهری نیز متحول می‌شود (Clark, 1996:27). به عنوان نظام اجتماعی، می‌توان یک نظام شهری را به عنوان مجموعه‌ای ذاتاً پیچیده، بسیار ناپایدار و دائماً در حال تحول در پاسخ به تأثیرات خارجی مشخص کرد (اهری ۱۳۷۶ به نقل از Bourne & Simmons, 1979, 1984). در برخی کشورهای پیشرفته صنعتی الگوی مذکور به صورت نرمال و استاندارد بوده و نشان دهنده تعادل

فضایی در توزیع جمعیت شهری است و در برخی کشورها مثل استرالیا به صورت ترکیبی است و تعادل فضایی نسبی در رشد اقتصادی را بیان می‌کند. اما در بیشتر کشورهای در حال توسعه الگوی بدون تعادل و پدید نخست شهری مشاهده می‌گردد (Short, 1996:40). بررسی مقدماتی و تئوریکی سلسله مراتب شهری و ورود در مقوله‌ی روابط سیستماتیک سلسله مراتب شهری نقش، اهمیت و تحقیق در مقایسه آنها را ایجاب می‌کند (نظریان، ۱۳۸۸: ۲۲۵).

شبکه شهری ایران، عملکرد سلسله مراتبی نداشته و شمار کانون‌های زیستی، توزیع فضایی و حجم جمعیتی آنها از یک نظام کارکردی سلسله مراتبی تبعیت نمی‌کند، شبکه شهری همچنان در جهت تمرکزگرایی، در حال تحول است، فاصله‌ی تهران و شهرهای بزرگ با شهرهای میانه و کوچک بیشتر شده و تفاوت‌های کمی و کیفی عملکرد آنها با یکدیگر آشکارتر می‌شود. در مجموع سطوح شبکه شهری در عملکرد خود نامتعادل و ناتوان است. نتیجه آنکه اقدامات و تصمیم‌گیری‌های اجرایی به زیان سطوح میانی و پائینی شبکه شهری و به سود تهران و شهرهای بزرگ منجر شده است (نظریان، ۱۳۷۶: ۵۲). در استان کردستان به دلیل عدم وجود امکانات و سرمایه‌گذاری در شهرهای میانی و کوچک، موجب عدم تعادل فضای و رونق حاشیه‌نشینی در شهر سنندج گردیده است. هدف از پژوهش حاضر، بررسی نقش شهرهای کوچک در توسعه فضایی منطقه‌ای (دهگلان) و نقش این شهرها در کمک به توسعه فضایی آن است.

شکل ۲. الگو توزیع و سلسله مراتب شهریمأخذ: (Short, 1996:40)

۷. تحلیل جمعیت شهرنشین استان بر اساس مدل ضریب کشش پذیری و جایگاه دهگلان

این مدل شاخصی است که به وسیله آن می‌توان درصد جمعیت شهرنشین را در مقابل جمعیت کل برآورد نمود. یعنی در مقابل هر یک درصد افزایش جمعیت کل (کشور، استان، شهرستان) در دوره زمانی مشخص، جمعیت شهرنشین (در شهر مورد نظر) افزایش یا کاهش دارد. همچنین از طریق این شاخص می‌توان گرایش‌های موجود در فضای منطقه و میزان کشش‌پذیری جمعیتی آن را محاسبه و در مقایسه منطقه‌ای با سایر کانون‌های جمعیتی مقایسه نمود. بررسی ضریب کشش‌پذیری شهرستان دهگلان در مقایسه با سایر شهرستان‌های استان نشان می‌دهد که میزان این ضریب در شهرستان دهگلان در دوره ۱۳۹۰-۱۳۸۵ برابر ۰/۳۳ می‌باشد. این میزان پایین‌تر از میانگین شهرستان‌های استان طی دوره فوق می‌باشد. جدول (۱) ضریب کشش‌پذیری کلیه شهرستان‌های استان طی سه دوره سرشماری ۱۳۷۵-۱۳۹۰ محاسبه گردیده است.

جدول ۱. محاسبه ضریب کشش‌پذیری برای شهرستان‌های استان کردستان طی سه دوره سرشماری اخیر

ردیف	شهرستان	جمعیت کل			نقاط شهری			رشد کل جمعیت			رشد جمعیت شهری			ضریب کشش‌پذیری	
		۱۳۹۰	۱۳۸۵	۱۳۷۵	۱۳۹۰	۱۳۸۵	۱۳۷۵	۱۳۹۰	۱۳۸۵	۱۳۷۵	۱۳۹۰	۱۳۸۵	۱۳۷۵	۱۳۹۰	۱۳۸۵
۱	پایانه	۱۳۳۵۶۵	۱۱۸۶۶۷	۱۰۵۶۰۶	۹۰۳۰۴	۷۴۹۶۰	۵۵۴۳۳	۲/۲۶	۲/۲۶	۲/۷۹	۶/۳۳	۱/۶۹	۲/۶۲	۱۳۸۵ ۱۳۷۵	-۱۳۹۰ ۱۳۸۵
۲	بیجار	۹۳۷۱۴	۹۷۹۱۳	۱۱۴۳۳۵	۵۲۲۸۳	۵۴۴۷۳	۶۸۲۸۰	-۰/۸۷	-۲/۰۴	-۰/۸۲	۲/۴	-۰/۹۴	-۰/۷۸		
۳	سقز	۲۱۰۸۲۰	۲۰۸۴۲۵	۱۹۴۹۹۸	۱۴۲۰۳۳	۱۳۵۰۳۴	۱۱۵۳۹۶	۰/۲۳	۱/۲۴	۱/۰۲	۲/۱۹	۴/۴۲	۲/۲۸		
۴	سنندج	۴۵۰۱۶۷	۴۱۷۱۷۷	۳۵۹۹۹۰	۳۷۵۲۸۰	۳۱۸۰۹۱	۲۷۷۸۰۸	۱/۵۲	۲/۹۹	۲/۳۶	۲/۷۵	۲/۱۹	-۰/۹۱		
۵	دهگلان	۶۲۸۴۴	۵۷۳۱۳	۴۲۶۷۰	۲۶۲۸۱	۲۱۲۴۱	۱۵۱۱۷	۱/۳	۱/۱	۱/۱	۱/۲۵	-۰/۲۳	-۰/۶۲		
۶	قروه	۱۳۶۹۶۱	۱۹۹۶۲۳	۱۵۷۱۶۴	۸۷۷۹۲	۱۰۲۵۲۶	۸۳۹۱۹	-۷/۲۶	۶/۹	-۲/۰۶	۴/۰۹	-۰/۴۲	-۰/۸۲		
۷	مریوان	۱۶۸۷۷۴	۱۵۳۳۷۱	۱۴۵۵۵۶	۱۳۲۰۶۳	۹۳۶۸۶	۶۳۷۴۷	۱/۹۵	۱/۰۴	۵/۴۲	۸	۲/۷۸	۷/۶۹		
۸	دیواندره	۸۱۹۶۳	۸۴۲۵۴	۸۵۳۶۷	۲۸۵۰۸	۲۵۰۸۲	۱۹۰۸۹	-۰/۵۷	-۰/۲۴	۲/۵۹	۵/۶۱	-۴/۵۴	-۲۳/۳۷		
۹	کامیاران	۱۰۵۹۹۶	۱۰۵۸۹۵	۱۰۱۳۳۷	۵۶۳۵۵	۵۰۳۰۳	۴۱۹۴۵	-۰/۲	-۰/۹	۲/۳	۲/۷	۱۱۵	۴/۱۱		
۱۰	سروآباد	۴۹۸۴۱	۵۴۸۳۳	۴۱۸۴۰	۴۹۷۴	۴۲۶۳	۳۲۸۸	-۱/۸۹	۵/۵۶	۲/۱۴	۵/۳۳	-۱/۶۶	-۰/۹۵		
	استان کردستان	۱۴۹۲۶۴۵	۱۴۴۰۱۵۶	۱۳۴۸۶۶۳	۱۳۴۸۶۶۳	۸۵۸۴۱۸	۷۳۴۱۲۰	۷۳۴۱۲۰	۱/۲۲	۲/۸۱	۲/۴۶	۲/۸۴	۲/۶۲		

منبع (سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۰-۱۳۷۵ و محاسبات نگارنده)

۸. جایگاه شهر دهگلان در سلسله مراتب خدماتی استان بر اساس مدل ضریب ویژگی

در این سرویس‌ها در چند دسته (بهداشتی، فرهنگی، اجتماعی و...) تقسیم می‌شوند. سپس به تقش سرویس‌های خدماتی در تعیین مرکز سکونتگاه‌ها پرداخته می‌شود. برای سنجش

نقش و اهمیت هر عنصر در یک سیستم منطقه‌ای (سرویس‌های خدماتی) به درجه سرویس دهنده آن عنصر در کل سیستم، می‌توان توجه نمود.

بر اساس این مدل کلیه شهرهای استان به شرح زیر گروه‌بندی شده‌اند.

۱. فرهنگی - مذهبی

۲. بهداشتی - درمانی

۳. ارتباطات

۴. تسهیلات - خدمات

جدول ۲. رتبه بندی شهرهای استان بر اساس مدل ضریب ویژگی

رتبه	نام شهر	فرهنگی - مذهبی		بهداشتی - درمانی		ارتباطات		تسهیلات - خدمات		جمع ضریب ویژگی
		تعداد	ضریب ویژگی	تعداد	ضریب ویژگی	تعداد	ضریب ویژگی	تعداد	ضریب ویژگی	
۱	بانه	۲۵۹	۵۹۶/۳۴	۹۵	۴۴۴/۷۵	۲۳	۲۴۸/۸۳	۴۸۵۷	۴۶/۸۵	۵۲۲۴
۲	بیجار	۲۴۴	۴۶۵/۳۳	۱۲۴	۵۰۱/۵۵	۳۷	۳۴۵/۷۰	۴۱۲۷	۳۴/۳۹	۴۵۲۲
۳	دیواندره	۲۰۱	۲۲۴/۷۷	۹۱	۲۰۶/۹۹	۳۲	۱۶۸/۱۴	۲۲۱۹	۱۰/۴۰	۲۵۴۳
۴	سقز	۲۲۷	۱۳۱۹/۹۴	۱۲۶	۱۱۹۸/۶۸	۴۶	۸۷۲/۳۹	۸۶۶۰	۱۴۶/۴۶	۹۱۷۹
۵	سنندج	۳۸۰	۳۰۰/۴۰۸	۲۵۶	۴۱۱۶/۳۸	۱۶۰	۵۹۳۲/۸۱	۱۷۱۸۱	۵۶۹/۱۰	۱۷۹۷۷
۶	قروه	۱۹۸	۶۱۵/۰۸	۱۰۵	۶۶۲/۴۴	۸۰	۱۱۶۷/۶۱	۶۶۸۱	۸۶/۹۶	۷۰۶۴
۷	کامیاران	۱۸۸	۳۱۲/۳۳	۹۷	۲۹۲/۰۸	۲۰	۱۵۶/۱۶	۳۴۸۲	۲۴/۲۶	۳۷۷۹
۸	عربان	۲۵۱	۶۶۸/۹۰	۱۲۵	۵۱۴/۹۴	۸۱	۱۰۱۴/۱۸	۵۶۳۳	۶۲/۹۰	۶۰۶۰
۹	سروآباد	۱۰۵	۱۴/۲۲	۶۰	۱۶/۵۲	۲	۱/۲۸	۱۴۱	-/۹۰	۳۰۸
۱۰	دهگلان	۱۳۱	۸۵/۳۸	۵۹	۷۸/۲۱	۳	۹/۹۸	۱۲۸۹	۳/۵۲	۱۴۸۲
	مجموع	۲۲۷۴	۷۳۰۶/۲۷	۱۱۱۸	۸۰۳۵/۵۴	۴۸۴	۹۹۲۶/۲۸	۵۲۲۷۲۵	۹۸۵/۷۴	۵۸۱۴۵

منبع: سالنامه آماری استان کردستان، ۱۳۹۰ و محاسبات نگارنده

با استفاده از انواع خدمات فرهنگی - مذهبی، بهداشتی - درمانی، ارتباطات و تسهیلات - خدمات و با استفاده از مدل ضریب ویژگی، شهرستان‌های استان کردستان رتبه‌بندی گردید، نتایج نشانگر آن است که شهرستان‌های سنندج و سقز به ترتیب رتبه‌های ۱ و ۲ را به خود اختصاص داده‌اند. بررسی جایگاه شهرستان دهگلان در میان سایر شهرهای استان بر اساس مدل فوق نشان می‌دهد که این شهرستان در رتبه نهم (آخرین رتبه) قرار گرفته است این عامل نشان دهنده که شهرستان دهگلان در میان شهرستان‌های استان کردستان پایین‌ترین رتبه را در ارائه خدمات و تسهیلات به ساکنین شهرستان مربوطه در میان تمام شهرهای استان را به خود اختصاص داده است.

۹. تحلیل جمعیتی (ضریب جمعیت پذیری)

روند رشد جمعیت شهر دهگلان توان و استعداد خود را در زمینه جمعیت پذیری بیان می‌کند. هر چند سنجش نرخ رشد جمعیت شهر دهگلان نمی‌تواند در تحلیل ظرفیت و کشش

شهر تحلیلی ارائه نماید ولی به عنوان ابزار تحلیل بخشی از روند تحلیل را تشکیل می‌دهد و می‌تواند برای روشن شدن ابعاد جمعیتی بحث مؤثر واقع شود. با کاربرد ضریب جمعیت‌پذیری می‌توان انعطاف و کشش‌پذیری کانون‌های شهری را در یک منطقه و نسبت به کل منطقه محاسبه و تحلیل نمود. مطابق اصل تئوریک این شاخص و ضریب کشش‌پذیری از ۱ بالاتر میل کند، دلیل بر جذب جمعیتی بیشتر در شهر و کمتر از ۱ عکس این حالت را نشان می‌دهد.

جدول ۳. ضریب جمعیت‌پذیر شهر دهگلان طی سه دوره سرشماری اخیر

ضریب جمعیت‌پذیری			نرخ رشد جمعیت شهری (۱۳۷۵-۱۳۹۰)		سال و نرخ رشد
۷۵-۹۰	۸۵-۹۰	۷۵-۸۵	۸۵-۹۰	۷۵-۸۵	نام شهر
۱/۳۶	۱/۱۴	۱/۱۸	۳/۴۶	۲/۱	جمعیت شهری استان
۱/۷	۱/۲	۱/۴	۴/۳	۳/۴	شهر دهگلان
۱/۱	۱/۰۳	۱/۰۶	۱/۳۲	۰/۷۳	نرخ رشد کل استان

منبع (نتایج تفصیلی سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن ۹۰-۷۵ و تحلیل‌های نگارنده)

تحلیل ضریب جمعیت‌پذیری شهر دهگلان به این صورت است که در طی دو دوره سرشمای اخیر جاذبه‌های شهر نشینی شهر دهگلان در سطح بالاتری نسبت به کل استان و جمعیت شهری استان برخوردار بوده است. این مسأله نشان دهنده ظرفیت‌ها و جاذبه‌های شهرنشینی شهر دهگلان در وضعیت مطلوب‌تری نسبت به استان قرار دارد.

نکته قابل توجه دیگر، هنگامی که ضریب جمعیت‌پذیری شهر مورد مطالعه بر ضریب استان پیشی گیرد می‌توان دلیل بر وجود روندهای ضد تمرکز در سطح استان و رشد تدریجی شهرهای کوچک باشد. که این موضوع در شهر دهگلان با تبدیل شدن به مرکز شهرستان کاملاً صادق است. نتیجه آنکه شهر دهگلان از سال ۱۳۷۵ به بعد جایگاه خود را در استان تثبیت کرده و همگام با ظرفیت شهرنشینی استان رشد کرده است و حتی فراتر از آن رفته است.

۱۰. بررسی و تجزیه و تحلیل نقش‌های کارکردی شهر دهگلان

بررسی‌های انجام شده و محاسبات ضریب مکانی در سال ۱۳۹۰ نشان می‌دهد که شهرستان دهگلان در زمینه کشاورزی (زراعت و دامداری) از مناطق فعال استان به شمار

می‌آید. به طوری که ضریب مکانی بخش‌های سه گانه اقتصادی به ترتیب کشاورزی ۲,۱۹ صنعت ۱,۱۵ و خدمات ۰,۲۶ می‌باشد. ارقام فوق نشان دهنده این موضوع است که شهرستان دهگلان در بخش‌های کشاورزی و صنعتی دارای اقتصاد پایه و در بخش خدمات دارای اقتصاد غیر پایه می‌باشد؛ به عبارتی در بخش‌های کشاورزی و صنعتی صادر کننده و در بخش خدمات وارد کننده کالا و خدمات می‌باشد.

جدول ۴. محاسبه ضریب مکانی شهرستان دهگلان در بخش‌های مختلف اقتصادی (۱۳۹۰)

اقتصاد	LQ	شهر دهگلان
پایه	۱/۶۴	کشاورزی
پایه	۱/۱۷	صنعت
غیر پایه	۰/۵۷	خدمات

منبع (نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن و تحلیل‌های نگارنده)

۱۱. ضریب سهم مکانی شهر و شهرستان دهگلان

بررسی‌های انجام شده و محاسبات ضریب مکانی در سال ۱۳۹۰ نشان می‌دهد که شهر دهگلان در زمینه کشاورزی از مناطق فعال استان به شمار می‌آید. به طوری که ضریب مکانی بخش‌های سه گانه اقتصادی به ترتیب کشاورزی (۱,۶۴)، صنعت (۱,۱۷) و خدمات (۰,۵۷) می‌باشد. یادآوری این نکته ضروری است که این ضرایب فقط ابعاد کمی این تحلیل را روشن می‌کند. ابعاد کیفی نظیر: ارزش تولیدات، نوع تولیدات، خودکفایی ناخالص داخلی پوشیده است. در تحلیل دقیق‌تر این مطلب ضروری است که گفته شود میزان تولید در بخش کشاورزی شهر و شهرستان دهگلان به دلیل بالا بودن منابع آب و خاک مناسب و روش‌های تولیدی جدید و مدرن در سطح استان در رتبه ممتازی قرار داده که نیاز به توجه بیشتری به این بخش را در شهرستان دهگلان گوشزد می‌کند.

جدول ۵. محاسبه ضریب مکانی شهرستان دهگلان در بخش‌های مختلف اقتصادی (۱۳۹۰)

اقتصاد	LQ	شهرستان دهگلان
پایه	۲/۱۹	کشاورزی
پایه	۱/۱۵	صنعت
غیر پایه	۰/۲۶	خدمات

منبع (نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن و تحلیل‌های نگارنده)

۱۲. شهرهای استان بر اساس شاخص مرکزیت خدماتی

سطح اول شهرهایی با شاخص مرکزیت خدماتی بالای ۴۰۰ را در بر می‌گیرد. در این سطح تنها شهر مرکز استان وجود دارد که دارای سطح بالایی از خدمات بوده و فاصله زیادی با دیگر شهرهای استان و شهرهای سطح دوم را دارا است. سطح دوم شهرهایی با شاخص مرکزیت خدماتی بین ۱۵۰ تا ۲۰۰ را در بر می‌گیرد. تنها شهر سقز در این سطح قرار دارد. سطح سوم شهرهایی که شاخص مرکزیت خدماتی آنها بین ۱۰۰ تا ۱۵۰ محاسبه شده را در بر می‌گیرد. شهرهای بانه قروه و میوان در این سطح قرار دارند. سطح چهار شهرهایی که شاخص مرکزیت خدماتی آنها بین ۵۰ تا ۱۰۰ محاسبه شده را در بر می‌گیرد. شهرهای کامیاران و بیجار در این سطح قرار دارند. سطح پنجم شهرهایی که شاخص مرکزیت خدماتی آنها بین ۲۰ تا ۵۰ محاسبه شده را در بر می‌گیرد، که شهرهای دیواندره و دهگلان در این سطح قرار دارند. سطح شش شهرهایی که شاخص مرکزیت خدماتی آنها بین ۱۰ تا ۲۰ محاسبه شده را در بر می‌گیرد، که شهرهای سریش‌آباد، سروآباد و یاسوکنند در این سطح قرار دارند. سطح هفت تمامی شهرهایی که شاخص مرکزیت خدماتی آنها کمتر از ۱۰ محاسبه شده را در بر می‌گیرد. بیشترین تعداد شهرها در این سطح قرار دارند. این گروه شهرها عبارتند از: موجش، دلبران، آرمده، دزج، بویئن سفلی، صاحب، زرینه، شویشه، کانی سور، بابارشانی، چناره سطح‌بندی بندی شهرهای استان در جدول شماره (۵) آورده شده است.

جدول ۶. تعداد و نوع فعالیت‌های خدماتی استان به تفکیک شهر

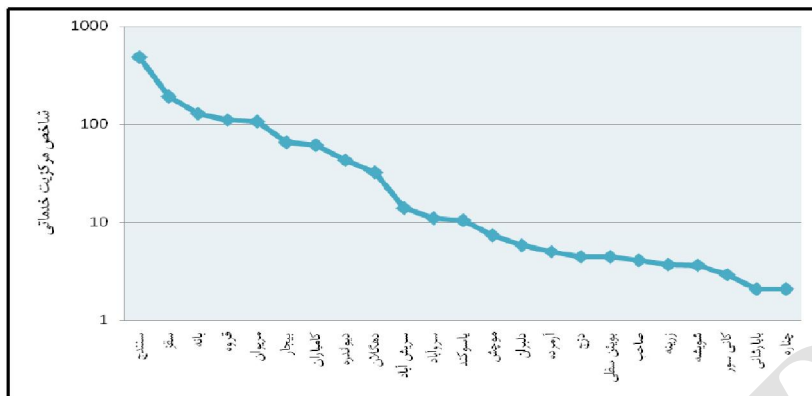
شهر	صنعت سالیانه	تأمین آب و برق و گاز	خدمات ساختمانی	عمده‌فروشی، خرده‌فروشی، تعمیر وسایل خانگی	محل و رستوران	حمل و نقل و ارتباطی و ارتباطات	پاساژ، گری‌های سالیانه	سینماها و کسب و کار	اداری، قضایی و تأمین اجتماعی	آموزشی	بهداشتی	سایر خدمات عمومی	فقران و ادارات مرکزی	جمع
سنندج	۲۴۶۳	۲۱	۲۳۱	۸۹۸۳	۵۳۵	۲۵۸	۱۶۳	۷۹۱	۱۸۳	۴۷۴	۳۳۶	۱۱۹۲	۳	۱۵۶۳۲
شوشه	۹	۰	۰	۲۸	۲	۲	۱	۳	۸	۹	۴	۵	۰	۸۱
بیجار	۲۵۳	۷	۲۶	۱۲۳۲	۷۰	۲۹	۲۱	۸۸	۵۳	۹۸	۴۹	۱۷۳	۰	۲۳۱۰
ياسوکنند	۳۶	۲	۱	۱۴۲	۷	۶	۴	۴	۱۷	۱۱	۶	۱۶	۰	۲۵۲
بابارشانی	۳	۰	۰	۱۰	۰	۲	۱	۱	۶	۳	۲	۲	۰	۳۰
دهگلان	۱۲۶	۸	۷	۶۶۶	۳۰	۶	۱۰	۲۹	۱۹	۴۲	۳۰	۶۶	۰	۱۰۵۹
دیواندره	۱۷۱	۸	۱۸	۷۵۷	۴۵	۱۶	۱۵	۴۲	۳۹	۴۱	۲۷	۸۶	۰	۱۲۶۶
زرینه	۱۶	۰	۰	۲۶	۲	۳	۱	۱	۹	۶	۲	۷	۰	۸۳
کامیاران	۳۷۱	۵	۲۵	۱۴۹۸	۴۹	۱۹	۲۳	۸۴	۴۶	۸۱	۴۱	۱۷۸	۰	۲۴۲۰
موچش	۲۳	۱	۳	۹۰	۶	۴	۲	۳	۱۳	۱۳	۳	۱۱	۰	۱۷۱
مریوان	۶۰۳	۴	۲۵	۳۸۸۴	۱۲۲	۴۳	۲۱	۱۶۰	۵۴	۹۹	۶۱	۲۳۵	۱	۴۲۱۰
چناره	۳	۰	۰	۶	۳	۱	۰	۰	۶	۳	۳	۶	۰	۳۸
قروه	۴۲۰	۱۲	۲۴	۲۰۰۸	۵۸	۴۸	۴۴	۱۲۹	۴۲	۱۴۵	۵۹	۲۰۲	۱	۲۳۱۵
سروش آباد	۵۲	۳	۳	۲۵۲	۱۰	۵	۷	۴	۱۳	۲۱	۴	۳۹	۰	۴۱۴
دزج	۱۱	۱	۱	۴۷	۱	۲	۳	۱	۵	۶	۲	۱۲	۰	۹۲
دلبران	۲۷	۱	۱	۱۳۰	۲	۱	۲	۴	۶	۱۳	۳	۱۷	۰	۲۰۷
سقز	۱۰۰۶	۱۱	۱۶۶	۴۳۹۲	۱۸۶	۶۷	۴۵	۳۳۱	۶۲	۱۸۴	۹۷	۵۵۵	۱	۷۱۴۳
صاحب	۲۳	۰	۱	۲۹	۲	۲	۱	۲	۱۰	۶	۴	۵	۰	۸۵
سروآباد	۳۲	۲	۴	۱۲۱	۱۴	۴	۳	۱۰	۱۷	۱۶	۶	۱۵	۰	۲۵۱
پانه	۴۹۶	۱۲	۵۵	۳۸۴۵	۱۳۵	۶۰	۲۶	۱۱۳	۴۶	۸۶	۴۸	۲۶۰	۳	۴۱۶۷
آرموده	۳۰	۰	۰	۴۸	۶	۲	۰	۳	۱۴	۱۴	۳	۸	۰	۱۱۶
کانی‌سور	۹	۰	۰	۳۵	۲	۱	۱	۳	۸	۵	۳	۳	۰	۶۹
بویین سفلی	۴	۱	۰	۲۲	۴	۲	۱	۱	۹	۵	۳	۲	۰	۵۴
جمع	۶۰۹۴	۱۰۱	۶۹۷	۲۶۲۹۲	۱۲۹۲	۵۸۳	۴۱۴	۱۸۱۷	۶۸۶	۱۲۷۹	۷۸۶	۳۲۲۶	۷	۴۲۴۵۵

منبع (سرشماری عمومی کارگاهی مرکز آمار ایران سال، ۱۳۸۱)

جدول ۷. سطح بندی شهرهای استان بر اساس شاخص مرکزیت

شهر	سطح
سنندج	سطح یک
سقز	سطح دو
پانه، قروه، مریوان	سطح سه
بیجار و کامیاران	سطح چهار
دیواندره و دهگلان	سطح پنج
سروش آباد، سرو آباد و یاسوکنند	سطح شش
موچش، دلبران، آرموده، دزج، بویین سفلی، ساحل، زرینه، شوشه، کانی سور، بابارشانی	سطح هفت

منبع (یافته‌های تحقیق)

نمودار ۱. نیمه لگاریتمی شاخص مرکزیت شهرهای استان کردستان

کارکردهای خدمات شهری برای شکل‌گیری و بقای خود نیاز به حمایت جمعیتی دارند. شهرهای پرجمعیت یک ناحیه یا منطقه، به لحاظ دارا بودن این مزیت از تعداد بیشتر کارکردهای خدماتی برخوردار بوده و در مقابل نیز نقاط شهری کوچک و کم جمعیت به لحاظ فقدان چنین حمایتی دارای طیف بسیار محدودتری از کارکردهای خدماتی هستند. این وابستگی متقابل باعث شده تا در کنار خدمات، متغییر جمعیت سکونتگاه‌های شهری نیز به عنوان یک شاخص اصلی در سطح بندی‌ها مورد توجه قرار گیرد.

۱۳. مقایسه شاخص‌های نخست شهری

بررسی شاخص نخست شهری در نظام شهری استان کردستان طی ادوار مختلف سرشماری نتایج نشان می‌دهد این شاخص بین $0/3$ تا $0/5$ متغیر بوده است. در این شاخص مقدار عددی به دست آمده اگر به ۲ ختم شود، دارای تعادل بوده و نخست شهری حاکمیت ندارد، ولی اگر بالاتر از ۲ باشد شاخص نخست شهری تسلط دارد. همان گونه که نتایج انجام مدل شاخص دو شهر برای نظام شهری استان کردستان در جدول زیر قابل مشاهده است این شاخص در ایده‌ال ترین حالت بالاتر از ۲ بوده و این امر نشان دهنده عدم تعادل در ساختار نظام شهری استان کردستان می‌باشد. و بررسی درجه نخست شهری در نظام شهری استان کردستان بر پایه شاخص چهار شهر طی ادوار مختلف سرشماری این درجه بیشتر از یک می‌باشد و این عامل نشان دهنده فوق برتری نخست شهری بر نظام شهری استان کردستان طی ادوار فوق می‌باشد. و در بررسی شاخص چهار شهری مهتا در نظام شهری طی ادوار مختلف سرشماری از $0/51$ تا $0/62$

متغیر بوده است این ارقام نشان دهنده بالا بودن میزان این شاخص نسبت به حد متعادل در استان کردستان می‌باشد. و شاخص موما و الوصایی از ۳/۸۶ در سال ۱۳۵۵ به ۲/۶۳ کاهش یافته است. این ارقام نشان دهنده حرکت نظام شهری استان به سمت تعادل می‌باشد.

جدول ۸. مقایسه شاخص‌های نخست شهری با توجه به مدل‌های مرتبط

ردیف	شاخص سال	۱۳۵۵	۱۳۶۵	۱۳۷۰	۱۳۷۵	۱۳۸۵	۱۳۹۰	وضعیت
۱	شاخص نخست شهر	۰/۴۸	۰/۴۴	۰/۴۲	۰/۴۰	۰/۳۷	۰/۳۸	کاهشی - افزایشی
۲	شاخص دو شهر	۳/۱۳	۲/۵۲	۲/۴۷	۲/۴۱	۲/۳۸	۲/۶۷	کاهشی - افزایشی
۳	شاخص چهار شهر	۱/۵۱	۱/۳۳	۱/۲۴	۱/۱۷	۱/۰۶	۱/۱۲	کاهشی - افزایشی
۴	شاخص چهار شهر مهتا	۰/۶۱	۰/۵۷	۰/۵۵	۰/۵۳	۰/۵۱	۰/۵۲	کاهشی - افزایشی
۵	شاخص تمرکز هرفیندال	۰/۲۲	۰/۱۹	۰/۱۷	۰/۱۵	۰/۱۳	۰/۱۴	کاهشی - افزایشی
۶	شاخص موما و الوصایی	۳/۸۶	۳/۹۹	۳/۵۵	۳/۲۲	۲/۷۵	۲/۶۳	افزایشی - کاهش

منبع (نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن و تحلیل‌های نگارنده)

۱۴. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

بی‌شک غایت اصلی تمام برنامه‌ریزی‌ها رسیدن به توسعه پایدار، تعادل منطقه‌ای، توزیع مناسب فعالیت‌ها و استفاده حداکثر قابلیت‌های محیطی در فرآیند توسعه مناطق است. تمرکز شدید جمعیت و فعالیت‌ها در یک یا چند نقطه جغرافیایی از مشخصه‌های بارز اکثر کشورهای جهان سوم به‌خصوص ایران است. با توجه به اینکه شهرستان دهگلان از سال ۱۳۸۶ به عنوان یک شهرستان جداگانه از شهرستان قروه جدا گردیده آمار مربوط به مهاجران وارد شده به این شهر تنها طی دوره ۹۰-۸۵ قابل انجام بوده است. علاوه بر آن برای تأیید بیشتر موضوع از داده‌های جمعیتی ۷۵، ۸۵ و ۹۰ شهر دهگلان نیز استفاده گردید. بنابراین برای سنجش این فرضیه میزان مهاجران وارد شده به شهر دهگلان طی ۵ سال منتهی به ۱۳۹۰ (۱۳۸۵-۱۳۹۰) مورد بررسی قرار گرفت. نتایج تحقیق و بررسی داده‌های آماری نشان داد طی دوره فوق ۵۶۶۰ نفر به شهر دهگلان مهاجرت کرده‌اند، این تعداد در حدود ۲۱ درصد از جمعیت شهر دهگلان را به خود اختصاص می‌دهند. بررسی‌ها نشان می‌دهد، بخش عمده‌ای از مهاجران فوق (۳۰۲۲ نفر، ۵۳ درصد) را مهاجرین درون شهرستانی تشکیل می‌دهند یعنی مهاجرینی هستند که طی ۵ سال فوق از روستاهای شهرستان دهگلان به شهر دهگلان مهاجرت کرده‌اند. تعداد ۱۴۳۷ نفر نیز مهاجرینی هستند که از سایر شهرستان‌های استان به این شهر وارد شده‌اند. علاوه بر آن ۹۷۶ نفر از مهاجرین را نیز افرادی به خود اختصاص داده‌اند که از استان‌های دیگر به شهر

دهگلان مهاجرت کرده اند. تفسیر آمارهای فوق نشان می‌دهد با تبدیل شدن شهر دهگلان به مرکز شهرستان طی دوره فوق سبب گردید تا بخش عمده‌ای از مهاجرین روستا شهری را جذب نماید. علاوه بر آن بررسی نرخ رشد جمعیت شهر دهگلان طی دوره ۹۰-۸۵ نیز نشان دهنده نرخ رشد معادل ۴,۳۵ درصد می‌باشد که در مقایسه با میانگین استان، شهرستان و کشور در سطح بالاتری قرار گرفته است، این مسأله نشان دهنده توفیق شهر دهگلان به عنوان یک شهر کوچک در راستای جلوگیری از افزایش بار مهاجرتی به کلانشهرهای کشور می‌باشد. بررسی و سطح بندی شهرهای استان کردستان با استفاده از مدل ضریب ویژگی نشان داد شهر دهگلان در میان سایر شهرهای مرکز شهرستان در استان کردستان در رتبه نهم از نظر برخورداری از مجموع خدمات، فرهنگی - مذهبی، آموزشی، بهداشتی و خدماتی قرار گرفته است. این نتیجه نشان دهنده پایین بودن سطح سرویس دهی شهر دهگلان در میان سایر شهرهای استان می‌باشد. مسأله فوق در کنار نزدیکی به گروه‌های جمعیتی از قبیل سنندج و قروه سبب گردیده تا بخش عمده‌ای از ساکنین این شهر برای دسترسی به خدمات مورد نیاز خود به مراکز شهری سنندج و یا قروه و در مرحله بعد به شهر همدان و کرمانشاه مراجعه نمایند. به نظر می‌رسد تقویت نقش خدمات و ارتقاء جایگاه شهر دهگلان در برخورداری از خدمات و امکانات می‌تواند نقش عمده‌ای در خدمات رسانی به روستاهای حوزه پیرامون خود داشته باشد. این مسأله با بررسی سهم ضریب مکانی بخش‌های مختلف اقتصادی به شیوه بارزتری نمود پیدا می‌کند. نتایج مدل فوق نشان داد که شهر دهگلان در بخش‌های کشاورزی و صنعت به ترتیب با ۱,۶۷ و ۱,۱۷ دارای اقتصاد پایه و در بخش خدمات داری اقتصاد غیر می‌باشد. این مسأله با توجه به نقش مرکزیت شهر دهگلان در سطح شهرستان نشان دهنده ضعف این بخش در اقتصاد پایه شهر دهگلان می‌باشد. بر این اساس با توجه به تفسیر نتایج مدل ضریب مکان مشخص می‌شود که شهر دهگلان در این تأمین خدمات و امکانات محدوده شهرستان در وضعیت مناسبی قرار ندارد. اما بر اساس مدل ضریب ویژگی مشخص گردید که شهر دهگلان در بالاترین سطح خدمات رسانی در بین سکونتگاه‌ها شهرستان قرار دارد. با این وجود تفسیر نتایج دو مدل فوق حاکی از نیازمندی شهر دهگلان به تقویت بخش خدمات می‌باشد.

۱۴,۱. ارائه پیشنهادها

بر اساس نتایج و نیز عنایت به موقعیت ارتباطی شهر و نیز استقرار خدمات برتر در این شهر نسبت به شهرهای مجاور، پیشنهاد می‌گردد که در توسعه و تقویت این شهر، موارد ذیل توجه اساسی قرار گیرد تا در استان کردستان با جذب سرمایه، جمعیت و قبول کارکردهای

- منطقه‌ای، بتواند به اقتصاد شهری - منطقه‌ای تحرک بخشیده و عدم تعادل‌ها خصوصاً پدیده تمرکزگرایی و نخست شهری را در دستیابی به توسعه پایدار منطق‌های در استان، کاهش دهد.
- (۱) توجه به بحث آمایش سرزمین و بهره‌گیری از پتانسیل‌ها و امکانات موجود در سطح شهر و شهرستان دهگلان و دادن نقش‌هایی متناسب با پتانسیل‌های فوق برای شهر دهگلان.
- (۲) ارائه امکانات و خدمات شهری کوچک جهت جذب جمعیت بیشتر در راستای ایجاد تعادل و توازن جمعیتی در منطقه کردستان لازم و ضروری است.
- (۳) با توجه به مرکزیت شهر دهگلان در شهرستان دهگلان شایسته است با توجه به طرح‌های فرادست از قبیل طرح آمایش استان، طرح عمران ناحیه شرقی استان و همچنین طرح جامع شهر دهگلان در راستاهای جانمایی و تأسیس واحدهای خدماتی مقیاس شهرستان اقدام گردد.
- (۴) تقویت بخش خدمات در کنار دو بخش اقتصادی دیگر در سطح شهرستان دهگلان جهت جلوگیری از عزیمت به سایر شهرهای استان و تقویت نقش مرکزیت شهر دهگلان در سطح شهرستان
- (۵) بالابردن سطح آگاهی‌های عمومی در جهت پیشبرد اهداف و چشم‌انداز این شهر و...

منابع و مآخذ:

۱. باقری، محمد (۱۳۸۸). نقش شهرهای کوچک در توسعه منطقه‌ای، (مطالعه موردی، بخش مرکزی شهرستان رزن)، پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه زنجان.
۲. بهارلویی، کتایون، نظریان، اصغر (۱۳۹۴). جایگاه شهرهای کوچک در سلسله مراتب شهری (مطالعه‌ی موردی: استان اصفهان)، دوره ۸، شماره ۲۸، بهار ۱۳۹۴، صفحه ۴۷-۶۶.
۳. تقوایی، مسعود، و رضایی، مریم (۱۳۸۷). نقش شهرهای کوچک در توسعه منطقه‌ای، فصلنامه بنا، شماره سی و هشتم.
۴. تقوایی، علی اکبر و رسول تاجدار (۱۳۸۸). درآمدی بر حکمروایی خوب شهری در رویکردی تحلیلی، فصلنامه مدیریت شهری، شماره ۲۳.
۵. حکمت نیا، حسن و همکاران (۱۳۹۰). کاربرد مدل در جغرافیا با تأکید بر برنامه‌ریزی شهری و ناحیه‌ای، انتشارات علم نوین.
۶. راندینلی، دنیس (۱۳۷۱). "برابری، رشد و توسعه تحلیلی منطقه در کشورهای جهان سوم"، سید علی بذری، تهران، وزارت جهاد کشاورزی.
۷. رضایی، مریم، تقوایی، مسعود (۱۳۸۸). جایگاه شهرهای کوچک در تعادل بخشی توزیع فضایی جمعیت (نمونه موردی: استان ایلام). فصلنامه جمعیت، شماره ۶۷/۶۸.
۸. رضوانی، محمد رضا (۱۳۷۵). بررسی سازمان فضایی- مکانی سکونتگاه‌ها و بهینه سازی آن در نواحی روستایی، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، ۱۳۷۵.
۹. رضوانی، محمدرضا؛ منصوریان، حسین و فاطمه احمدی (۱۳۸۹). ارتقای روستاها به شهر و نقش آن در بهبود کیفیت زندگی ساکنان محلی مطالعه موردی شهرهای فیروزآباد و صاحب در استان‌های لرستان و کردستان؛ پژوهش‌های روستایی؛ شماره اول؛ ۶۶-۳۳.
۱۰. رضوانی، محمد رضا و همکاران (۱۳۸۶). نقش و عملکرد شهرهای کوچک در توسعه روستایی با استفاده از روش تحلیل شبکه (دهستان رونیز، شهرستان استهبان)، فصلنامه پژوهش‌های جغرافیایی، شماره ۶۱.
۱۱. روستایی، شهریور، باقری، محمد (۱۳۸۹). بررسی عملکرد شهرهای کوچک در توسعه منطقه‌ای (مطالعه موردی بخش مرکزی شهرستان رزن)، فصل نامه جغرافیایی چشم انداز زاگرس، دوره ۲، شماره ۴: ۵-۲۱.
۱۲. رستم خانی، حمیدرضا (۱۳۸۶). منوگرافی روستای گاوسوار، انتشارات امیدان، تهران.

۱۳. خداداد، مهدی، نخعی، مهدیه، امیدزاده، هانیه (۱۳۹۳). نقش شهرهای کوچک در برنامه‌ریزی توسعه منطقه‌ای (موردی: استان گلستان) دوره ۶، شماره ۲۱، پاییز ۱۳۹۳، صفحه ۷۷-۹۰.
۱۴. ضرابی، اصغر، موسوی، میرنجف (۱۳۸۸). بررسی کارکرد شهرهای کوچک در نظام شهری و توسعه منطقه‌ای (مطالعه موردی: استان یزد) دوره ۲۰، شماره ۲، تابستان ۱۳۸۸، ۱-۱۸.
۱۵. مرکز آمار ایران (۱۳۹۰-۱۳۷۵). سرشماری عمومی نفوس و مسکن فرهنگ آبادی‌های استان کردستان.
۱۶. مرکز آمار ایران (۱۳۹۰). سالنامه آماری استان کردستان، معاون برنامه ریزی استانداری استان کردستان.
۱۷. شکویی، حسین (۱۳۸۵). دیدگاه‌های نو در جغرافیای شهری، انتشارات سمت، ۱۳۸۵، تهران، ۵۶۸ صفحه.
۱۸. شکوئی، ح. ۱۳۷۳. دیدگاه‌های نو در جغرافیای شهری. تهران: انتشارات سمت.
۱۹. شوماخر، ایف (۱۳۷۸). کوچک زیباست، ترجمه علی رامین، انتشارات سروش، تهران.
۲۰. فنی، زهره (۱۳۷۵). نقش شهرهای کوچک در توسعه منطقه‌ای مورد مطالعاتی: استان خوزستان دانشگاه تربیت مدرس؛ رساله دوره دکتری جغرافیای شهری؛ تهران.
۲۱. فنی، زهره (۱۳۸۲). شهرهای کوچک رویکردی دیگر در توسعه منطقه‌ای، سازمان شهرداری‌های کشور، ۱۳۸۲.
۲۲. نوری، هدایت الله، حسن حسینی ابری و حسین خادمی (۱۳۸۸). نقش شهرهای کوچک در تعادل بخشی نظام سکونتگاهی روستایی استان یزد، فصلنامه جغرافیا و توسعه، شماره ۱۳، ۶۱-۷۸.
۲۳. نظریان، ا. ۱۳۸۸. شهرنشینی در حال دگرگون و جایگاه شهرهای کوچک: مورد ایران. مجله سرزمین: ۱۴.
۲۴. نظریان، ا. ۱۳۷۳. شبکه شهری و نظام سلسله مراتبی شهرهای ایران. فصلنامه تحقیقات جغرافیایی: ۳۲.
۲۵. وظیفه شناس، رسول، حسین زاده، دلیر، خلیجی، محمدعلی (۱۳۹۵). نقش شهر بناب در توسعه اقتصاد پایدار منطقه ای با رویکرد مدل‌های اقتصادی - جمعیتی، دوره ۹، شماره ۳۴، پاییز ۱۳۹۵، صفحه ۴۵-۶۴.

26. Bajrachary, B. (2001), Small Twon and Rural Development: A Study of Urban-Rural . Relations, the Hill Region of Nepal

27. Bradan, F .2010. Migration (approach and new planning in cities) Delhi press.
28. Camlin, B .2009. Migration and unemployment, London.
29. Egziabhar, Tegeneber. (2004), Small Businesses in Small Towns of the Eastern Amhara . Region: Nature and Economic Performance, University of Wisconsin.
30. Henderson, J.V .2003. Urbanization, Economic Geography, and Growth; Brown University Mmineo.
31. Holzar, H .2009. The migration and social development, UK, Id.oxford.
32. Henderson, Vernon (1997) Medium Sized Cities, Elsevier Science, Regional Science and Urban Economics, vol. 27, USA
33. Hackenberg, R. A., (1982) Diffuse Urbanization and The Resource Intermediate Frontier, (Paper for Expert Group Meeting on The Role of Small and Intermediate Cities in Development U.N), Center for Rage, Dev. t Nagoya
34. Rondinelli, D.A., (1983) Secondary Cities in Development Countries, Policies for Diffusing Urbanization
35. Simmons, J. W. (1979). The Organization of the Urban System. In: L. S., Bourne, & J. W Simmons (eds.) Systems of cities: Reading on structure, growth, and policy. New York Oxford University Press, 61–69
36. Short, J. R. (1996). An introduction to urban geography. London: Rutledge & egan Paul
37. Todarn, F .2010. The migration small cities a new approach, Holston press.
38. UNCHC.(2009), small town and its position in thid world, NewYork.